

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARTS

ARMENIAN
TRADITIONAL MUSIC
SERIES

Issue XIII

СЕРИЯ
АРМЯНСКАЯ
ТРАДИЦИОННАЯ МУЗЫКА

Выпуск XIII

AMDOTS
GROUP
YEREVAN, 2015

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ԱՐՎԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ՀԱՅ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ
ԵՐԱԺՇՏՈՒԹՅՈՒՆ**
ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

Պրակ XIII

ԵՐԵՎԱՆ, 2015

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИЯ
ИНСТИТУТ ИСКУССТВ

ИЗБРАННЫЕ МАТЕРИАЛЫ ИЗ ЭКСПЕДИЦИЙ
АРАМА КОЧАРЯНА

НАРОДНЫЕ ПЕСНИ

СОСТАВИТЕЛИ — **МАРГАРИТ САРГСЯН, МАРИАННА ТИГРАНЯН**

РЕДАКТОРЫ ВЫПУСКА
З. ТАГАКЧЯН, Р. ПИКИЧЯН

ARAM KOCHARYAN

EXPEDITION SELECTED

FOLK SONGS

COMPILERS – **MARGARIT SARGSYAN, MARIANNA TIGRANYAN**

ISSUE EDITORS
Z. TAGAKCHYAN, H. PIKICHIAN

ԱՐԱՄ ՔՈՉԱՐՅԱՆԻ
ԳԻՏԱՐՇԱՎԱՅԻՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ
ԸՆՏՐԱՆԻ

ԺՈՂՈՎՐԳԱԿԱՆ ԵՐԳԵՐ

ԿԱԶՄՈՂՆԵՐ՝
ՍԱՐԳԱՐԻՏ ՍԱՐԳՍՅԱՆ
ՍԱՐԻԱՆՆԱ ՏԻԳՐԱՆՅԱՆ

ՊՐԱԿԻ ԽՄԲԱԳԻՐՆԵՐ՝
Չ. ԹԱԳԱԿՉՅԱՆ, Հ. ՊԻԿԻՉՅԱՆ

ՀՏԴ 781.7
ԳՄԴ 85.31
Ա. 830

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԱԾ Է ՊԵՏԱԿԱՆ ՊԱՏՎԵՐՈՎ
ИЗДАНО ПО ГОСУДАРСТВЕННОМУ ЗАКАЗУ
STATE ORDER PUBLICATION

ՀՐԱՏԱՐԱԿՎՈՒՄ Է ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ
ԱՐՎԵՍՏԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԳԻ ՈՐՈՇՄԱՄԲ

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐԻ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿԱԶՄ

Ձ. ԹԱԳԱԿՉՅԱՆ, **Կ. ԽՈՒԴԱԲԱՇԻԱՆ** (գլխավոր խմբագիր),
Ժ. ՄԵՀՐԱԲՅԱՆ, Ա. ԲԱԳԴԱՍՍԱՐՅԱՆ,
Հ. ՊԻԿԻՉՅԱՆ (գլխավոր խմբագրի տեղակալ)

ПЕЧАТАЕТСЯ ПО РЕШЕНИЮ УЧЕНОГО СОВЕТА
ИНСТИТУТА ИСКУССТВ НАН РА

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ СЕРИИ:

Յ. ԿԱԳԱԿՉԻԱՆ, **Կ. ԽՈՒԴԱԲԱՇԻԱՆ** (главный редактор),
Ջ. ՄԵԳՐԱԲԻԱՆ, Ա. ԲԱԳԴԱՍԱՐԻԱՆ,
Ր. ՊԻԿԻՉԻԱՆ (зам. главного редактора)

PUBLISHED BY THE DECISION OF THE SCIENTIFIC COUNCIL
OF THE INSTITUTE OF ARTS NAS RA

SERIES EDITORIAL BOARD:

Z. TAGAKCHYAN, **K. KHUDABASHYAN** (editor-in-chief),
ZH. MEHRABYAN, A. BAGHDASARYAN,
H. PIKICHIAN (vice-principal editor)

Արամ Քոչարյանի գիտարշավային նյութերի ընտրանի. («Հայ ավանդական երաժշտություն»
Ա. 830 մատենաշար): Պրակ 13 / Կազմ.՝ Սարգսյան Մարգարիտ, Տիգրանյան Մարիաննա.- Ամրոց գրուպ,
2015.- 144 էջ:

ISMN 979-0-69380-097-1

ՀՏԴ 781.7
ԳՄԴ 85.31

© ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտ, 2015թ.
© «Ամրոց գրուպ», 2015թ.

ՆԱԽԱԲԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի ձայնադարանում պահվող Արամ Քոչարյանի ֆոնդը¹ դժվար է գերազանահատել իբրև ավանդական երաժշտության ձայնագրյալ նյութերի և ուսումնասիրությունների բազմաժանր ու արժեքավոր հավաքածու: Գրանցված նմուշները գեղարվեստական բարձր արժեք ներկայացնելուց բացի՝ նաև ժամանակի լրջագույն վավերագրեր են, ժողովրդական բանասացների և պրոֆեսիոնալ երաժիշտների փայլուն կատարումների բնօրինակ արձանագրություններ:

«Հայ ավանդական երաժշտություն» մատենաշարի ներկա՝ XIII հատորում ընդգրկել ենք Ա. Քոչարյանի ֆոնդային հավաքածուի ժողովրդական ավանդական երգերի գրառումները՝ շարունակելով լրացնել այդ հավաքածուից արդեն հրատարակված նմուշներ պարունակող ժողովածուների շարքը: Հիշեցնենք, որ մատենաշարի VIII հատորում² տեղ է գտել Ա. Քոչարյանի հավաքածուի 60 պարերգ՝ ծագումով ալաշկերտցի Հալաջողյան քույրերի կատարմամբ: 2012 թ. լույս տեսած VII հատորը³ ներկայացնում է դեռևս 1976 թ. Ա. Քոչարյանի կազմած «Էջեր հայ վիպական երգաստեղծությունից» ժողովածուն⁴, որտեղ ընդգրկված նմուշներից 25-ը նրա գրառումներն են, այդ թվում՝ 5-ը՝ նշված հավաքածուից: Աշուղական արվեստի լավագույն նմուշներն ամփոփող գիտնականի «Աշուղական սիրավեպեր» աշխատությունը հրատարակվել է մատենաշարի X հատորում⁵, որտեղ ներկայացված են վաստակաշատ երաժշտագետի գրանցած ամբողջական սիրավեպեր, հատվածներ սիրավեպերից, ինչպես նաև աշուղական երգերի նմուշներ: Մատենաշարի IV հատորում⁶ ընդգրկված է Ա. Քոչարյանի հավաքածուից 9 գութաներգ:

Այս ամենից զատ՝ վաստակաշատ բանահավաք-երաժշտագետի ձայնադարանային հավաքածուն պարունակում է տարբեր ժանրերի մեծաքանակ նմուշներ՝ աշուղական, նվագարանային, ժողովրդական-հոգևոր, ինչպես նաև այլ լեզուներով կատարված երգեր, որոնք հետագայում լույս կտեսնեն Մատենաշարի առանձին հատորներում: Նշված ժանրերի մի ստվար քանակ՝ բերկրիցի բանասաց Մովսես Տեր-Հովհաննիսյանի կատարմամբ՝ նպատակահարմար է հրատարակել առանձին հատորով, քանզի բանասացը ներկայացնում է ոչ միայն ժողովրդական ավանդական երգերի, այլև աշուղական արվեստի 118 նմուշ՝ հայերեն և քրդերեն լեզուներով:

XIII հատորում աշխատել ենք ի մի բերել ժողովրդական ավանդական երգարվեստի տարբեր ժանրերի երգերը, որոնք ներկայացնում են Պատմական և Խորհրդային Հայաստանի մի քանի շրջանների երաժշտական մշակույթը:

Հատորում ընդգրկված երգերը գիտնականի կողմից գրառվել են 1939-1941 թթ. ռենտգենային սկավառակների վրա, որից հետո դրանք մի քանի անգամ փոխադրվել են տարբեր կրիչների, ի վերջո՝ մագնիտոֆոնային ձայներիզների վրա, որի հետևանքով՝ ձայնագրությունների որակը խաթարվել է, ուստի հնարավոր չի եղել ամբողջապես վերծանել երգերի բանաստեղծական տեքստերը: Այդու-

¹ Սարգսյան Մ., Արամ Քոչարյանի ժող. երաժշտության հավաքածուն՝ ըստ ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտի ձայնադարանային ֆոնդի, //Արամ Քոչարյան. Ծննդյան 100-ամյակին նվիրված գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2004, էջ 16:

² Ալաշկերտի ավանդական երգեր //Հայ ավանդական երաժշտություն, կազմող՝ Մ. Սարգսյան, պրակ VIII, Երևան, 2012, «Ամբողջ գրույ»: Այսուհետ՝ ՀԱԵՄ VIII:

³ Հայ վիպական երգեր //Հայ ավանդական երաժշտություն, կազմող՝ Ա. Քոչարյան, պրակ VII, Երևան, 2012, «Ամբողջ գրույ»: Այսուհետ՝ ՀԱԵՄ VII:

⁴ Նույն տեղում, էջ՝ 20:

⁵ Աշուղական սիրավեպեր //Հայ ավանդական երաժշտություն, կազմող՝ Ա. Քոչարյան, պրակ X, Երևան, 2014, «Ամբողջ գրույ»: Այսուհետ՝ ՀԱԵՄ X:

⁶ Հայ երկրագործի աշխատանքային երգեր //Հայ ավանդական երաժշտություն, կազմող՝ Զ. Թագակչյան, պրակ IV, Երևան, 2009, «Ամբողջ գրույ»: Այսուհետ՝ ՀԱԵՄ IV:

հանդերձ, գիտակցելով դրանց արժեքն իբրև մշակութային և պատմական ինքնատիպ վավերագրեր, հարկ ենք համարել լսելիության հնարավոր սահմաններում վերծանել և ներկայացնել հանրությանը:

Ա. Քոչարյանի հավաքածուն առհասարակ, և այս հատորի համար ընտրված երգերի օրինակները՝ մասնավորապես, բացառիկ են նաև օժտված բանասացների յուրօրինակ կատարումներով: Ժողովածուում ներկայացված բանասացներն ինն են՝ Ջեդո Ջիբրայիլյանը, Նուրիհը, Մխիթար Թումոյանը, Մարկոս Պուլուզյանը, Մշեցյանների ընտանիքը (ցավոք, նրանց անունները և ստույգ թիվը հայտնի չէ, հավանաբար՝ երկու կամ երեք տղամարդ), Հալաջօղյան քույրերը՝ Արաքսին և Ասանեթը, աշուղներ Արշակ Սարգսյանը և Շահեն Սարգսյանը: Բանասացների մասին տեղեկությունները տրված են առանձին բաժնով, սակայն նրանց կատարողական առանձնահատկությունների և ժանրային նախասիրությունների մասին հարկ ենք համարում խոսել այստեղ:

Ավելորդ է նշել, որ յուրաքանչյուր բանասաց ունի երաժշտության ընկալման և վերարտադրման իր ուրույն կերպը, պահպանում է իր ծննդավայրին և բնակավայրին բնորոշ բարբառը, իսկ ալաշկերտցի աշուղ Արշակը և Մխիթար Թումոյանը պարերգերը և սիրերգերը երգում են հայերեն և քրդերեն լեզուներով: Հատուկենտ թուրքերեն բառեր են հանդիպում Շատախցի Նուրիհի և Շահեն Սարգսյանի երգած նմուշներից մի քանիսում, մյուս բանասացների երգերը միայն հայերեն են՝ տվյալ բնակավայրին բնորոշ բարբառով և խոսվածքով: Ի դեպ՝ օտարալեզու բառեր բացառապես չեն հանդիպում ծիսական երգերում, քանզի դրանք խիստ կանոնակարգված, բանաձևային մտածողությամբ կառուցված հնագույն երգեր են:

Սովորաբար, աշուղի կատարմամբ ավանդական ժանրերի երգերը դուրս են գալիս ժանրային սահմաններից՝ կրելով աշուղի ստեղծագործական մտածողության և կատարողական ոճի ազդեցությունը: Այդուհանդերձ, թե՛ աշուղ Արշակը, և թե՛ աշուղ Շահենը փորձում են հարազատ մնալ ավանդական ժանրերի առանձնահատկություններին: Աշուղ Արշակը գրեթե բոլոր երգերը նվագակցում է սազով, երգերի տներն ընդմիջելով միջնանվագով, այսինքն՝ աշուղական արվեստին բնորոշ կատարողական եղանակով:

Հավաքածուում մեծ թիվ են կազմում պարերգերը, սիրերգերը, իսկ ներկայիս հատորում նաև՝ ծիսական-հարսանեկան երգերը, որոնք հատկապես արժեքավոր և ծանրակշիռ են դարձնում սույն ժողովածուն: Բոլոր բանասացները, բացի Հալաջօղյան քույրերից (երկու երգ)⁷ առանձնահատուկ հանդիսավորությամբ և ավանդական բանաձևային մտածողությամբ են կատարում հարսանեկան ծեսի տարբեր արարողակարգերի երգերը, որոնցից 20 լավագույնները տեղ են գտել ժողովածուում: Մշեցյան ընտանիքի անդամները պահպանել են փոխեփոխ երգեցողության ավանդական ձևը, Նուրիհի, Ջեդոյի, Մխիթար Թումոյանի և Մարկոս Պուլուզյանի հանդարտ, հանդիսավոր կատարումները ևս բնորոշ և հարազատ են հնագույն ժանրին և աղերսներ ունեն հոգևոր երգերի հետ: Աշուղ Արշակի սազով նվագակցությունը յուրահատուկ արևելյան երանգ է հաղորդել ավանդական ժանրին, իսկ աշուղ Շահենի ինքնատիպ մեկնաբանություններն ավելի բնորոշ են նրա ստեղծագործական անհատական ոճին: Ցավոք, թե՛ աշխատանքային, թե՛ ծիսական և զինվորագրության ժանրերի բոլոր երգերն այսօր արդեն արարողակարգի և գործառույթի հետ կենցաղից դուրս են մղվել և հիմնականում ազգագրական խմբերի երգացանկում են տեղ գտնում: Ուստի մեր հատորում ներկայացված բացառիկ նմուշներն առավել կարևոր են իբրև գիտական-պատմական վավերագրեր: Պարերգի, սիրերգի և հայրենասիրական երգերի հանդեպ հետաքրքրությունը ժողովրդի մեջ դեռ արթուն է, և որոշ վայրերում դրանք այսօր էլ կենցաղավարում են: Հատորում ներկայացված երգերի հետ համեմատելիս կարելի է պատկերացում կազմել այդ ժանրերի զարգացման, դրանց վրա ժամանակի թողած ազդեցության և գործառույթային որոշ առանձնահատկությունների վերաբերյալ:

Երգերը դասդասելիս՝ հաշվի ենք առել ժանրային և ժամանակային պատկանելությունը՝ հնա-

⁷ Տե՛ս ՀԱԵՄ VIII:

գույններից մինչ համեմատաբար ուշ ստեղծվածները: Ըստ այդմ՝ խմբավորել ենք հետևյալ հաջորդականությամբ՝ **1. Աշխատանքային, 2. Ծիսական (ա. Սուրբ ծննդյան ավետիսներ, բ. ուխտագնացության, գ. Համբարձման տոնի, դ. հարսանեկան), 3. Պարերգեր, 4. Պատմական-հայրենասիրական, 5. Զինվորագրության, 6. Սիրերգեր, 7. Անեծք, 8. Կատակերգեր:**

Հատորը պարունակում է՝ 1. նախաբան, 2. երգերի նոտագիր և բանաստեղծական տեքստեր, 3. ծանոթագրություններ, որտեղ տրված են նմուշների հերթական համարները, ձայներիզի և ձայնագրության ֆոնդային համարները, բանասացի անունը, վերձանողի անունը, հրատարակված ժողովածուներում տվյալ նմուշի տարբերակների տվյալները, ինչպես նաև կազմողների կողմից որոշ դիտարկումներ, 4. օտարալեզու և բարբառային բառերի բառարան, 5. տեղեկություններ բանասացների մասին, 6. ներկայացված նմուշների տարբերակները պարունակող հրատարակված այլ ժողովածուների և դրանց հապավումների ցանկ, 7. երգերի այբբենական ցանկ, 8. բովանդակություն:

Պահպանվել է Մատենաշարում ընդունված երաժշտաբանաստեղծական տողերի տարանջատման կարգը (ռանժիր): Յուրաքանչյուր նոր տող սկսվում է գլխագրով, կրկնակային տողերը՝ խորքից, իսկ թափառիկ խաղիկների տողերը՝ եզրից: Եթե նմուշը չունի կրկնակ, ապա բոլոր տողերը համընկնում են ուղղահայաց գծով, բացի առաջին տողից, որը սկսվում է մի փոքր խորքից՝ համաձայն նոտագրման մեջ ընդունված կարգի: Յուրաքանչյուր տան ավարտը նշված է կրկնակի տակտի գծով:

Նոտաների տակ գրված բանաստեղծական տեքստում շեղագրով նշված են բանասացի կողմից հավելված հնչյունները, մասնավորապես՝ շատախցի բանասաց Նուրինի երգերում, որտեղ ձայնավորներից առաջ հնչում է փափուկ յ կիսաձայնը: Հաճախ բանասացները վանկեր են ավելացնում համապատասխան վանկաչափ ստեղծելու նպատակով: Առանձին ներկայացվող բանաստեղծական տեքստում գաղտնավանկի ը հնչյունները գրվել են միայն այն դեպքերում, երբ առանց դրանց կխախտվեր բանաստեղծական կառույցի վանկաչափը: Այն տեղերում, երբ բառերն ընդհանրապես չեն լավել, դրվել է կետագիծ:

Բանասացների վերաբերյալ տեղեկությունները վերցված են տարբեր աղբյուրներից. աշուղ Արշակ Սարգսյանի համառոտ կենսագրությունը՝ ՍԼՀԺՀՊԹՆ I հատորից, Հալաջօղյան քույրերի մասին համառոտ տվյալները՝ ՀԱԵՄ VIII պրակից, Զեղո Զիբրայիլյանի մասին տվյալները՝ ՀԱԵՄ VII հատորից՝ Ա. Քոչարյանի անձնական գրառումներից: Աշուղ Շահեն Սարգսյանի և նրանից գրառված երգերի վերաբերյալ տեղեկությունների, ինչպես նաև բանաստեղծական տեքստերի որոշ շտկումների համար հատուկ շնորհակալություն ենք հայտնում աշուղի դստերը՝ երաժշտագետ Էլինար Սարգսյանին: Յավոք, մյուս բանասացների՝ Նուրինի, Մխիթար Թումոյանի, Մարկոս Պուլուզյանի և Մշեցյանների ընտանիքի մասին այլ տվյալներ չեն պահպանվել, բացի իրենց բնակավայրերի անունները և երգերի ձայնագրման տարեթվից, որոնք գրանցված են ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի ժողովրդական երաժշտության բաժնի արխիվում, Արամ Քոչարյանի ֆոնդի թ. 40 թղթապանակում:

Հատորի երաժշտական օրինակները ձայնագրություններից վերձանել և հրատարակության են պատրաստել ՀՀ ԳԱԱ Արվեստի ինստիտուտի ժողովրդական երաժշտության բաժնի գիտաշխատողները. երաժշտական տեքստերի վերձանությունը՝ Մ. Սարգսյանը և Մ. Տիգրանյանը, բանաստեղծական տեքստերը՝ Հ. Պիկիչյանը, նոտային օրինակների համակարգչային շարվածքը՝ Մ. Սարգսյանը և Ա. Հակոբյանը, ծանոթագրությունները կազմել են Մ. Սարգսյանը, Մ. Տիգրանյանը և Ա. Հակոբյանը, բառարանը՝ Ա. Հակոբյանը, նմուշների վերնագրերը ռուսերեն է թարգմանել Մատենաշարի գլխավոր խմբագիր, վաստակաշատ գիտնական Կ. Սարգսյան-Խուդաբաշյանը, իսկ նախաբանը թարգմանել են՝ Ն. Սարգսյանը՝ ռուսերեն և Ն. Միքայելյանը՝ անգլերեն:

Մարգարիտ Սարգսյան